

'חסידי אברהם' - על איגרת הרב קוק למעריציו בפולין

הצהרת בלפור לא הותירה את היהדות החרדית בפולין אדישה. יש שדרשוה לגנאי, יש שדרשוה לשבח, אך להתעלם ממנה היה קשה, אולי בלתי אפשרי. כך, כדוגמא בולטת, פרסמו זה מכבר חוקרים אחדיםⁱ את איגרתה הפומבית של 'לשכת המרכז של אגודת שלומי אמוני ישראל בפולניה', זו שהפכה לימים ל'אגודת ישראל', איגרת המשקפת נאמנה את התסיסה. באיגרת זו, שנכתבה תחת חותם השפעתו הממשית של האדמו"ר ר' אברהם מרדכי אלטר מגור, ואשר באה להשיב על טענותיו של האדמו"ר רבי יוסף יצחק שניאורסון – הרבי מליובאביץ', הובהר כי 'קרן ארץ ישראל' נוסדה –

'עוד קודם מעשה בלפור, ויסוד הדבר היה רק על מצות ישוב א"י, בלי שום מטרה אחרת... וגם אחרי הצהרת בלפור יצאנו תמיד בקול חוצב להבות אש נגד הציונים והמזרחים... ומי אינו יודע פה מהמלחמה שהיתה לנו אף נגד רבני וארשא שתיקנו לאמור הלל ביום הצהרת בלפור, והמלחמה היתה כבדה, כי כל הקהל כאלו אחזו עוית... ואז הצרכנו בכל עז להציל את הדת...'

ומכלל לאו, הצד הנאבק נגד, שומע אתה הן, בצד השני. 'כל הקהל [!] כאלו אחזו עוית'. בעובדה שחלק ניכר, אפילו מירבי, מן היהדות החרדית ומהנהגתה הרבנית, הביע שלילה נמרצת לתנועה הציונית, אין כמובן רבותא, ברם תיאור זה מלמד, ודוקא מפי השוללים, כי לא היה מדובר במונוליתיות מוחלטת.ⁱⁱ עוד קודם להצהרה, ויותר מכך אחריה, נשמעו גם קולות אחרים, חזקים וצלולים יותר או פחות, משמעותיים וחשובים יותר או פחות.ⁱⁱⁱ לא רק קבוצה ציונית ו'מזרחית' מצדדת בעד, אלא גם קבוצה רבנית, ואפילו בין 'רבני וארשא' גופה מתקיימת התארגנות שאינה מסתפקת בפחות מאמירת הלל.

אם כן, אם רק היה רוצה, יכול היה יהודי חרדי למצוא לו במקומו מנהיג דתי, רב או אדמו"ר, 'כלבבו', כזה שיוכל להזדהות עם השקפתו. נכון הוא שמחד, לעיתים יהא זה מבחינתו מהלך המשכי וטבעי למסורת השתייכותו לחצר חסידית מסויימת, אם היה שייך לחסידות צ'ורטקוב לדוגמא, ומאידך, לעיתים הדבר עלול להצריך שינוי ומעבר מחצר לחצר ומאדמו"ר לאדמו"ר; ומכל מקום קיימת אלטרנטיבה.

למרות זאת, בני 'החוג' שיתואר להלן, לא ראו במנהיגות דתית זו מענה מספק, ולמרחק יצאו להביא לחמם. נזקקו בני אותו 'חוג' לרב אברהם יצחק הכהן קוק, רבה הראשי של ארץ ישראל, היושב בירושלים, אותו בקשו להעמיד להם לראש, ובו רצו לראות מנהיג, מדריך, רב ואפילו אדמו"ר. כתוצאה נילוית להצהרת בלפור, במהלך שנות השלושים ולא יאוחר משנת תרפ"ד, נוסדו בארבע קהילות בפולין בתי מדרש 'בית אברהם'. בתי מדרש אלה ריכזו סביבם אישים חרדים שהסתופפו מרחוק בצילו של 'האדמו"ר' הרחוק, הרב קוק. היתה זו 'חסידות קוק' בפולין - חוג חרדי שהאמין באיש ובמשנתו, העריך אותו ואף ראה בו אדמו"ר על כל הסממנים שמתלווים לכך.

'ועל זה אשיב לכם יקירי רוחי' - אגודות הקודש 'בית אברהם'

בפתח חיבורי 'מכותבי ראייה' (ירושלים, תש"ס - 1999), נחשפת לראשונה, מכתב-יד, איגרת אותה שלח הרב קוק בשנת תר"ץ (1930) ל'חוג מכותבים' בעל איפיון ייחודי, אשר - כאמור - דבק ברב, משל היה הוא להם אדמו"ר חסידי, 'רבי' במובן המובהק של המילה. אותה 'חבורה', למעשה אותן 'חבורות', הציבו את הרב אדמו"ר לראשון, ראו בו 'ציר' להם והם לו 'חוג' סביב. עד עתה התפרסמו אחדות מאיגרותיהם-הם אליו, ועתה לראשונה מתפרסמת איגרתו-הוא אליהם.

למעשה, עוד קודם לשנת תר"ץ (1930) החלו להיווסד בפולין 'אגודות בית אברהם' - 'בתי' כנסת ו'בתי' מדרש הקרואים על שמו ומיוסדים לכבודו של הרב [= 'אברהם']. אגודות אלה נוסדו, ככל הנראה, על רקע קיומם של מתחים ופערים בין זיקה אישית לאורח חיים חרדי וחסידי מחד, ובין היעדר מענה ציוני-דתי

מספק במנהיגות חרדית וחסידית מאידך; בין תפיסה לאומית וכלל-ישראלית מחד, ובין התמקדות סקטוריאלית וכיתתית מאידך; בין 'התקשרות לצדיק' מחד ובין בקורתיות ומודרנה מאידך. עדות ממשית למתחים שכאלה מבטא וחושף בכנות ר' י"א פיליק [פלאי] מלודז' בשנת תרצ"ב (1932):^{iv}

'בזמנים האחרונים הרגשתי מאד את החסרון ליהודי הדתי אם אין לו התקשרות לאיזה צדיק הדור. אך כמובן שלאנשים כמוני, שקשה להם להשתחרר מהרוח הבקורתית, אינם יכולים להדבק ולהתקשר אם לא בצדיק עליון באמת, התופס את ההוייה הישראלית תפיסה כוללת ומקיפה, כמו מרן הרב קוק שליט"א.'

כנראה שפיליק לא היה יחיד, וכמותו היו חסידים שהתקשו להזדהות עם תפיסה אגודאית, היו 'מתנגדים' הכרוכים אחר תמיכה ממשית בהתיישבות, ועוד שכמותם אשר חיפשו להם דמות רבנית איתה יוכלו לא רק להזדהות אלא גם 'להידבק'. לשאול שאלות לא רק של הלכה אלא גם של הנהגה, לקבל הדרכה לא רק בנוסחי תפילה אלא גם בניגונים וזמירות, ולבסוף - אפילו לקרוא לבית מדרשם על שמו, עוד בהיותו בחיים.

בני אותו 'חוג' חפצו להידבק דוקא באישיות המצויה בארץ ישראל גופה, באישיות המקיימת בעצמה את מצות ההתיישבות, באישיות המעניקה גיבוי רעיוני והגותי מובהק ומקיף לתפישה זו, באישיות היכולה 'להתחבר' גם ל'נפש החסיד'.

תיאור ראשוני של 'החוג' נעשה בשעתו על ידי הרב ז"א רבינר, בספרו 'אור מופלא - מרן הרב קוק זצ"ל' (תל אביב תשל"ב, עמ' קמט-קנז), ושם מוזכר קיומם של שלושה בתי מדרש 'בית אברהם': בפאביאניץ, בלודז' ובוורשה.

פאביאניץ

ר' יוסף צימבר - חסיד גור יליד פאביאניץ (תרמ"ט - 1889),^v תיאר 'חוג' שכזה אשר התקיים בעיירה פאביאניץ,^{vi} הסמוכה ללודז':

'נתקיים ברבנו [= הרב קוק] 'ושמעו הולך בכל המדינות'. בתקופה שלאחר הצהרת בלפור... נפעמו הלבבות וביחוד בין המוני החסידים לשמע שמו של הרב קוק ותורתו באהבת ישראל ובנין ארץ ישראל. רבים וגם שלמים מבין האברכים החסידים, חריפים ומפולפלים, נמשכו אחר תורת הרב, ואכן נתקשרו אליו כמו חסידים לאדמו"ר.

... בפאביאניץ היו אברכים... ביניהם חסידים מופלגים... שהיוו את הגרעין של צעירי מזרחי בפולין, הושפעו מהרב קוק... והם גמרו ואומר לייסד להם מנין משלהם לתפילה ולתורה... לאחר זמן הפכו את המנין שלהם לבית תפילה, מעין שטיבל של חסידים, וקראו את שמו 'בית אברהם' על שם מרן הרב קוק זצ"ל. באו בדברים אתו, התקשרו אליו ודבקה נפשם בו, כמו חסידים לאדמו"ר, שתו בצמא את דבריו, ובכל דבר ודבר פנו אליו בשאלה ועשו על פי הוראה והדרכה שלו ושום דבר לא נעשה מבלי להתייעץ אתו.

בית התפילה 'בית אברהם'... בפאביאניץ הפך מרכז שממנו הפיצו את תורת הרב קוק. מידי חודש בחודש התקיימו מסיבות ראש חודש בהן חזרו ושיננו את תורת הרב והוקסמו ממשנתו השלמה... אף הוא השיב להם אהבה במכתב קדשו אליהם, עודד אותם וחזק אותם במסירותם לתורה ולציון. הדברים הגיעו עד כדי כך, כשמתפללי 'בית אברהם' התחילו בכתבת ספר תורה, שלחו יריעות ראשונות אל הרב לכבדו בכתבת האות הראשונה בהתחלת התורה...^{vii} גם פנו בבקשה אל הרב, שיואל בטובו להמציא להם שיחותיו ואימרותיו שהיה מגיד בכל שבת בסעודה שלישית, והוא נענה בחפץ לב לבקשתם...

אולם לא הספיקו רק בהשפעה ובחילופי דעות במכתבם מרחוק, אלא אחדים, מהמובחרים שבחבורה, החליטו לבוא במגע אישי, פנים אל פנים, עם הרב, ובשנות תרפ"ד-תרפ"ה באו

לארץ בתור עולי רגל לחג הפסח. הצעד הראשון לבואם ארצה היה כמובן אל בית הרב, לשהות במחיצתו ולהתבשם מאמרות פי קדשו.

הרב קוק קיבל אותם בסבר פנים יפות... הודיע להם את התכנית הגדולה על ייסוד 'שיבת מרכז הרב'... ביקש מהם לשלוח את בניהם ארצה ללמוד בישיבתו... אנשי 'בית אברהם' בפאביאניץ עמדו בקשר תמידי עם הרב קוק...'

הרב רבינר מצטט שם (עמ' קנא-קנג) מכתב של אותה 'חבורה' אל הרב קוק, משנת תר"ץ, ובו הם מפצירים ברב 'להיות לנו מורה לצדקה בדרך הקדש והישר ודרך התחי' הישראלית האמתית והשלמה'; הם מדווחים לו על קביעת עיון 'בספריו הקדושים והנשגבים'; הם מבקשים לסייע להם בהשגת 'אתרוג כשר ויפה, לולב והדסים - עץ פרי הדר מא"י בלתי מורכב וכשר בתכלית הכשרות בלי שום חשש'; ולבסוף חותמים כי 'כשם שהשיט לנו שרביטו הקדוש בענות רוחו הטהור והתחיל להדריךנו באור קדושתו בדרכי נועם, כך יוסיף להשפיע עלינו שפע ברכת קודש והשפעת רוח טהרה וחסידות אמיתית'.

ואכן בשנת תרצ"ב שלחו בני החבורה לירושלים יריעות קלף, לכתיבת ספר תורה, על מנת שהרב הוא שיתחיל במלאכת הכתיבה. בראש חודש טבת, נר שביעי של חנוכה, נערך כינוס לרגל התחלת המלאכה, והרב נשא דרשה באותו מעמד.^{viii}

לודז'

ר' י"א פיליק [פלאי], שכבר הוזכר לעיל, תיאר 'חבורה' נוספת של 'חסידי בית אברהם', בעיר לודז':

'נולד רעיון... ליצור בתי מדרש לתורה ולתפילה בשם 'בית אברהם', על שם מרן הרא"י קוק

שליט"א, ולהתקשר ולהתעמק בתורתו ובספריו היקרים.^{ix}

אחרי שהוקם בית המדרש הראשון... בפאביאניץ... נתייסד גם בלודז' בית המדרש בית אברהם... בראש חודש ניסן תר"ץ... התקשרו עם מרן הרב קוק זצ"ל, ולפי בקשתם קיבלו ממנו את ספריו, בצירוף מכתב ברכה ועידוד שהתנוסס במסגרת יפה על אחד מכתלי בית המדרש. נקבעו בשבתות שיעורים בגפ"ת, והתעסקו בעיון והתעמקות במשנתו של הרב... במשך הזמן נתרבו המתפללים, ובשנת תרצ"ב כבר היו כעשרה מניינים.^x

וולוצלבק - וורשה

הרב כ"פ טכורש תיאר 'בית אברהם' שלישי, אשר נוסד בוורשה בשנת תרצ"א, בבנין סניף המזרחי בוולוצלבק. גם בבית מדרש זה התקיימו -

'שיעורים והרצאות על תורתו ושיטתו ביהדות... הרב קוק הביע משאלה לעמוד בקשר אמיץ עם הנהלת בית התפילה... [הרב] אמר להרב טכורש: אתם הכרתם אותי בתור אדמו"ר - לא אדמו"ר אנכי, אולם אני שמח ששמי קשור עם בית מקדש מעט שמרביצים בו תורה ויראה, ויהא חלקי עמכם.'

כאן כבר שומעים אנו מפורשות את הכינוי "אדמו"ר", על הגוון החסידי שבו, ואת תגובת הרב 'לא אדמו"ר אנכי'.^{xi} להלן נראה שגם אם לא אדמו"ר ממשי, הרי בתחומים מסויימים הוא אינו כל כך רחוק מכך.

לימים שב ותואר 'החוג' בכללו על ידי הרב מ"צ נריה, בספרו 'בשדה הרא"ה' (כפר הרואה תשמ"ז) עמ' 564-541. הרב נריה מעיר, כי כעבור שנים נימנו בני החבורה על קובעי דמותו הציבורית-דתית של הפועל המזרחי בארץ, על מייסדי ההתיישבות הדתית ועל משתייטי משנת תורה ועבודה. הרב נריה שב ופירסם את איגרתם של חברי אגודת בית אברהם בפאביאניץ, אותה איגרת אשר כבר פורסמה על ידי הרב רבינר; כן פירסם שם אגרות-פנייה נוספות מאותן אגודות 'בית אברהם' אל הרב: מכתב קודם מאותה אגודת פאביאניץ, מכ"ד בניסן תר"ץ - הבא להלן, ומכתב נוסף, הכולל רשימת חברים מפורטת, ומופנה לרב צבי יהודה הכהן קוק, בן הרא"ה, אף הוא מאותה שנה. גם מאגודת לודז' מפרסם הרב נריה שלוש אגרות המופנות אל הרב, שתיים משנת תרצ"ב ואחת משנת תרצ"ג. כל האיגרות, בלא יוצא מן הכלל - מהחסידיים, ואילו מהרב עצמו לא נמצאה בשעתו אף לא איגרת מענה אחת.

זיראדאוו

הרב נריה מוסיף ומזכיר עיר נוספת, אשר גם בה הוקם בית מדרש 'בית אברהם', וזאת אפילו בתמיכת הרב המקומי. ממכתב שהוא מפרסם שם,^{xii} ואשר נשלח לרב קוק מהעיר זיראדאוו, מתברר שגם בה נוסדה אגודת 'בית אברהם', הוקם קבוץ אברכים המזדהה עם 'משנת הרב', והמו"ץ בעיר, הרב י"מ קרימסקי - "המצויין באהבתו לארץ הקדושה" - עמד בראשו.

למכתבים שבספרו צירף הרב נריה חומרים תיעודיים נוספים – העתק קבלה על תרומה, צילום מגילת קלף שנכתבה לכבודו של הרב ועוד. ואולם, בסופו של דבר, כך חתם הרב נריה את מאמרו: 'תם החומר שבידינו, תם ולא נשלם, שהרי מצפים אנו למצוא את העתקי המכתבים אשר שלח הרב לדבקי-נאמניו, וכידוע כל מכתב של הרב תורה הוא, ביחוד כשהפונים אליו מבקשים בפירוש שיזכה אותם במילי מעלייתא'.

ולמה שלא זכה הרב מ"צ נריה, מי שנימנה על השורה הראשונה של אותם העוסקים בליבון, ביישום ובהפצת משנת הרב, זכינו אנו. בשעה טובה נגאלת מגנזי נשייה איגרת תשובה כזו: מענה הרב לאחת מאיגרות אגודת בית אברהם בפאביאניץ.

הפנייה

איגרת השאלה, שהתפרסמה כאמור אצל הרב נריה, זו לשונה:

'בית תפלה' בית אברהם'

לאות הערצה לכבוד מרן אדמו"ר

הרה"ג אברהם יצחק הכהן קוק שליט"א פביניץ (פולין)

ב"ה, כ"ד ניסן תר"ץ

לכבוד מרן של כל בני ארץ ישראל והגולה, נזר ישראל ותפארתו, מדברנא דאומתא, דבר הדור, כקש"ת ראש הרבנים אדמו"ר הרב הגאון אברהם יצחק הכהן שליט"א, אב"ד ירושלים עיה"ק תותבב"א

ברגשי עונג הננו מתכבדים להודיע לכקש"ת, שזה כששה חדשים מתקיים במחננו בית-תפלה בשם "בית אברהם" בתור אות הערצה, כבוד ויקר לכקש"ת.

המתפללים הנם אברכים ובחורים חרדים לדבר ה' מטובי 'צעירי המזרחי' שבעירנו, מקבלים מרות כקש"ת, מסתופפים בצל קדשו ונכספים לזכות להיות נהנים ומושפעים מזיו רוחו הטהורה והנעלה ושיטתו המתוקנה והמשוכללה.

לפני קבלת שבת לומדים שעור ב'חובת-הלבבות', ביום ש"ק לפני תפלת שחרית שעור במסכת 'שבת', ואחרי תפלת מנחה עורכים בצוותא חדא 'סעודה שלישית', ומלבד הזמירות המסורתיות משוחחים ומרצים דברי תורה וארץ ישראל. בעליות לתורה מברכים ב'מי שברך' את כקש"ת.

ובזה הרינו מרהיבים עוז בנפשנו, לבקש מאת כקש"ת להואיל בטובו הגדול להודיענו התנהגותו ודרכו בקדש, בדבר 'קדיש וברכו' בקבלת שבת לפני 'עלינו לשבח', והזמירות ב'סעודה השלישית'.

גם בקשתנו הגדולה שטוחה, להמציא לנו בחסדו על כתובת גבאי בית התפלה מספריו הקדושים, המתאימים להורות לנו מתורותיו הנאמנות בשעת 'הסעודה השלישית',

ומכפילים אנו את בקשתנו ומשאלת לבנו לזכותנו במכתב תשובה אשר אליו אנו מחכים, ומקוים שבו יורה לנו מעט מן הדרך אשרבה נלך.
רצוף לזה הננו ממצייאם לכקש"ת מניה אחת ל'קופת מלוה' של 'הפועל המזרחי', שנרכשה ע"י בית התפלה שלנו, לאות הכרה והערצה לכקש"ת, ותקותנו חזקה כי מתנתנו הזעירה תרצה לכקש"ת ויחשב לפנינו לזכיה גדולה וענג רב.^{xiii}
בשם כל המסתופפים בצל קדשנו בעירנו ומתאבקים בעפר רגליו מרחוק בגולה.
הגבאי: ברוך מישור הי"ר: יוסף צבי דומבק'

יצוין כי תיאורים מקבילים, ואף בקשות דומות אינן חריגות; אדרבה הם מצויים גם ביתר המכתבים שפירסם הרב נריה.^{xiv} גם שם לא מסתפקים הפונים בהבעת הערצה וכבוד אלא גם מבקשים הדרכה, ולא רק בתחומי תורה, הלכה והשקפת עולם, אלא גם ביחס לסדרי תפילה הנהוגים בית מדרשו, ואפילו פירוט הזמירות הנהוגות אצלו בסעודה שלישית בשבת:
'... הודעת מנהג וסדר התפילה אצל רבנו שליט"א וגם סדר הזמירות בסעודה שלישית בשבת, ובכלל הוראות להנהגת הקבוץ בכלל ולהחברים בפרט...'
'... להורנו מדרכיו כגון מנהגי תפלה וזמירות בשבתות וביו"ט, ובכלל לציין לנו את הדרכים לתורה ועבודה...'
'... להאיר לנו את הדרך בהוראות מסבירות לתורה ולתפלה כמנהגי ביהמ"ד של כ"ק מרן שליט"א בשבתות וחגים...'

המענה

תשובת הרב לפניית אגודת פאביאניץ שצוטטה לעיל, מתפרסמת להלן לפי כתב היד אשר נמסר לי לפרסום על ידי הרב ב"צ שפירא, ובזה שלוחה לו תודתי.

'ב"ה, ה'ך"ז^{xv} אייר תר"צ

שלו' וברכה מקודש. לכבוד אגודת קודש היקרה בביהמ"ד בית אברהם בקה"ק פאביניץ יצ"ו.

אחדשה"ט באה"ר.

הרהבתם אותי יקירי, בעזוז אהבתכם ורשמי ההוקרה אשר הואלתם להראות לי ביסוד ביהמ"ד, ושני לו במשלח הטשי"ק. לא ידעתי מה מצאתם בי להביאני עד הלום. אמנם טהרת נפשכם ולהבת הקודש של חבת ארץ חמדתנו ועיר קדשנו ותפארתנו, היא היא אשר העירה את לבבכם הטהור, וכל אלה ועל זה אשיב לכם יקירי רוחי יישר חילכם.

אצלי יקר הדבר כשמעלים את הרעיון המקודש בשרשו שהוא יסודה של חפץ בנין ארץ ישראל ותחיית האומה עליה בצורה של שיבת גאולים לבצרון, שהוא באין ספק אוצר בקרבו ניצוצי קודש של אור הגאולה וקוי יושר משמו של משיח צדקנו שיבא ויגאלנו במהרה בימינו, ומשיבים אותו למכון הקודש, שהוא צריך להיות הנחל המנביע כל טהרה וכל קדושה וכל חסידות ויראת ד' טהורה בישראל. כי רק דרך אחת לפנינו, טיהורו של הרעיון הגואל והרמת ערכו בקדושה על ידי רשמי הקדושה שאנשי קודש אנשי אמנה ויראי ד' שלמים באמת מתדבקים בו ומאירים אורח באור קדושת נשמתם, תורתם ויראתם. כשהחיל אשר נגע ד' בלבו יתרבה באחיזת המחשבה הקדושה ומפעליה, בבנין הארץ והתקדמותה בידי אחינו הצמאים לאור קדשה, באמת יהיה האור מתגבר על כל המחשכים והצללים ינוסו, והעסקנות של המצוה הכללית הזאת ישוב אה"ק במחשבה

אדירה של צפיית ישועה כוללת לישראל היא בעצמה תאגור בתוכה אור תשובה לטהר ולקדש את כל הדבקים בה. ואשרי חלקכם שזכיתם לכוון אל האמת הקדושה והטהורה הזאת וידיכם תחזקנה בישיע ד', ואל תבהלו מכל העיכובים הפוגשים אותנו מבית ומחוץ כי כל אלה אינם כי אם סיבות נפלאות מוכנות מגואל ישראל קורא הדורות מראש לאמץ ביתר שאת את כל מפעלי הבניה והתחיה מבית, ועל ידי ההופעה המאירה במחנה ישראל יבא נצחון גם מבחוץ, ומלכים יראו וקמו שרים וישתחווי^{xvi} בחסד צור צדיק משיע גואלנו ד"צ שמו קדוש ישראל.

בעניני מנהגים^{xvii} השייכים לתפילה, חלילה לשנות מנהגי העיר כי הלא שנינו^{xviii} ואל ישנה אדם מפני המחלוקת.^{xix}

אמנם מאחר ששואלים הנכם ידידי היקרים על הנהגתנו פה בדבר קדיש וברכו בקבלת שבת, בבית מדרשי כמו בכל א"י אין נוהגין לסיים תפילת ערבית בברכו כי אם בימות החול ולא בשבתות וימים טובים^{xx} אבל חלילה לשנות מנהג הציבור המקומי כאשר דברנו. בסעודה שלישית מנהגנו שמתקבצים ואחר קיום מצות הסעודה מתחילים אנו בזמר בני היכלא ומזמור לדוד ד' רועי, יצוה צור חסדו, ברוך א' עליון, יום שבתון, דרור יקרא, י^{xxi} רבון, ידיד נפש, ובשבת מברכין מנגנים יחדשהו בנוסח א"י, ואם חל ר"ח בש"ק יהי החודש הזה קץ וכו' תחילה וראש וכו', ואח"כ אני מדבר מענין הפרשה או היום בע"ה, ומתפללים ערבית בבית הישיבה הקדושה שלנו, ומבדילין ומנגנים המבדיל בין קו"ל^{xxii}, ומוצש"ק מברכין מוסיפין לנגן ויהי החודש הזה וכן בש"ק שחל בו ר"ח. בימים טובים יש לפעמים שהננו מנגנים את הפיוט ישאלוני רעיוני לרבי יהודה הלוי ז"ל שהוא מצוי במחזורים הספרדיים והוא כולו קודש מלא דביקות ואהבת השי"ת. ובמצב חגיגי ע"פ רוב לפני הסיום מזמרים לפעמים שיר האמונה שלי שכולל אהבת התורה והארץ ביחודא שלים מופע מאהבת השי"ת אשר בקדושת נשמת ישראל.

חזקו אחים יקרים בדרך הקודש ונועם ד' יהי עליכם ונזכה לראות יחדו בקרוב בימינו את ישועת ד' על עמו ונחלתו ויבושו כל הנחרים בנו.

לולא הטרדות הזמניות הי' ראוי להאריך בדבור של חבת קודש, אבל כעת המחשבות פזורות ועינינו נשואות לרחמי שמים כי יאיר לנו מתוך^{xxiii} המופלאים באור קדשו ויראנו בישועתו, ונזכה להשתעשע בדברי קודש מעוררי רוח טהרה וקדושה בחבת ארץ חמדה וצפיית גאולה וישועה בשלות השקט והרחבת הדעת בע"ה. אקוה שברכת ד' תהי' עליכם להתחזק בקדושה ובכל מעלות החמודות וימצאו חפץ בהדברים הנדפסים מכתבי בחסדי השי"ת לצרף הענינים עם יתר השפעות הקודש הנמצאות אצלם ממקורות קדושים מני אז והיו לברכה ולשם ותפארת בישראל ויזכו להיות נטועים בנחלת ד' על אדמת הקודש, ברב גדולה ונחת בישועת הפרט והכלל.

ביחוד אקוה שקביעות עתים לתורה, בתורה שבכתב ותורה שבע"פ, במשנה וגפ"ת ופוסקים, ואם יש באגודתם המוכשרים לעיון ופלפולא דאורייתא המחי' את הנשמה ומשמחת את הלב לדבקה מתוך אהבה ועיוני קדושה בהשי"ת ואור תורתנו שכל אלה יהי' נקבעים אצלם באגודתם ביחד עם הקביעות של ספרי המוסר ודעת השי"ת מגדולי רבותינו רועי הדורות זצ"ל, וכל רואיהם יכירם כי המה זרע ברך ד' בע"ה ויתקדש שם שמים על ידם ותפארת קודש תתגלה מהשפעתם על כל ערכי הקודש של צפיית ישועה ובנין ארצנו הקדושה ברב עז ושלו'.

במה שנוגע למחברות שנדפסו מכתבי צויתי לשלח להם מהנמצא תח"י.

והנני בזה חותם בכל חותמי ברכות בצפיית^{xxiv} ישועת ד', ישועת עמו וארצו, באור קדושים וזיו תורתו ברוח גבורת ישע ימינו, כנה"י ונפש ידידם מוקירם ומכבדם מברכם באה"ר מהר הקודש מירושלים^{xxv}.

הק' אברהם יצחק הכהן'

אמור מעתה, גם אם הרב נמנע מ'קבלת אדמו"רות', וגם אם קרא למעריציו-'חסידיו' להמשיך מנהג מקומם ואף להמשיך בעיון לימודי בספרי מוסר ודעת 'מגדולי רבותינו רועי הדורות זצ"ל', כמעשיהם מימים ימימה, הוא בכל זאת נוהג עימם במידת מה ב'דרך חסידית', מעין מעשה אדמו"ר. בהתאם לכך הוא נענה לבקשתם ומדריך לא רק בעניינים שיסודם בהלכה ומנהג, אלא גם בעניינים שבינם ובין הלכה, אגדה, אמונה ואפילו נוהג משמעותי, אין ולא כלום. לצד ההקדמה הרעיונית בה פתח את האיגרת, הוא מציין נוהג הלכתי הנעשה בבית מדרשו ביחס ל'ברכו בתרא' בלילי שבתות וימים טובים, אך לא פחות מכך הוא מונה בפרוטרוט את סדר זמירות השבת הנאמרות אצלו בסעודה שלישית ובארועים חגיגיים נוספים: בני היכלא, מזמור לדוד ד' רועי, יצוה צור חסדו, ברוך א' עליון, יום שבתון, דרור יקרא,^{xxvi} רבון וידיד נפש, ולעיתים גם יחדשהו, יהי החודש הזה, ישאלוני רעיוני, וגם 'שיר האמונה שלי' - פירוט מלא וארוך, המהווה כמובן תיעוד מעניין כשלעצמו,^{xxvii} אך דוקא משום שמבחינה מהותית זהו נושא שבינו ובין הלכה, ואפילו בינו ובין מנהג משמעותי, אין ולא כלום, לכן דוקא הוא המביע יפה את ההיענות ל'חסיד אדמו"ר', להם גם פרטים מעין אלה חשובים.

אגב כך יצויין שאגודות אלה לא היוו את 'חוג המעריצים' הבלבדי, אף לא הראשון, בפולין. זמן קצר אחר נאומו המפורסם של הרב במרומי הר הצופים, אשר נישא ביום רביעי ז' בניסן תרפ"ה (1 באפריל 1925), במהלך טקס הנחת אבן הפינה לבנין האוניברסיטה העברית, וחתימת הנאום - למעשה חתימת ה'שיר' שנילווה לו - בפסוק 'כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים', החל כידוע פולמוס עז בעניינה של אותה אמירה, שכן יוחסה לרב קוק כוונה, כביכול התכוון לומר שמאוניברסיטה תצא תורה ומזו שבירושלים יצא דבר ד'. הן בשעתו והן לימים, אף 'זכה' הנאום לכמה נוסחים, אשר במידה לא מבוטלת ניכרת בהם מגמתיות דו-צדדית של עריכה, בציטוט מחד, בהשמטה ושינוי מאידך.^{xxviii} מעריציו של הרב לעומת זאת, נקטו מדיניות הפוכה. כדי כך החשיבו את אמריו, שכשנתיים אחר כך, בשנת תרפ"ז, תלה חוג מעריציו בעיירה וואלקאוויסק שבפולין את הנאום כטבלה קבועה על קיר בית הכנסת! מעשה זה לא עבר על מי מנוחות. הרב המקומי, ר"י קוסובסקי, פנה אל הרב בבקשה שיורה ל'חסידיו' להסיר אותה טבלה, ואכן הרב נענה לו. במכתב תשובתו^{xxix} הבהיר הרב את הרקע לנאום, את משנתו ביחס לתורה ולחכמה, המציא את הנוסח המדויק של הנאום, ואף הפציר בבני הקהילה ש'לא יפריזו על המידה... ויסירו את הטבלה, שאולי היתה ראויה להשתמש בה, בתור מיטב השיר, לשעה ליום החגיגה עצמו, אבל לא תהיה עוד קבועה בבית הכנסת, להיות סיבה לעורר מדנים בין אחים'. לעניינינו מכל מקום, אירוע זה מקיים מכנה משותף עם הנזכרים לעיל: אף בו מעורב הרב קוק, מעורבים מעריציו, התקופה דומה וגם הוא מתרחש בפולין, מה שמלמד משהו על היקפה הלא מבוטל של התופעה.

דבר שהיה בכלל ויצא ללמד?

לא תמיד, אך לעיתים בכוחו של 'מקרה פרטי' ללמד על 'תופעה כללית'. הפרטי נחשף, וכקצה קרחון הוא מלמד על הכללי. האם כך גם במקרה שלפנינו?

דומה שרצף הנקודות המצטבר בנושא זה, מתחיל לבטא אמירה. ראשית, פאביאניץ עצמה, שכבר נזכרה במחקר, גם אם באופן מאוד נקודתי ואישי; שנית, האיגרת לאדמו"רי פולין, אליה התייחסתי זה מכבר;^{xxx} שלישית, סיפור 'הטבלה' על קיר בית הכנסת, שגם הוא מתרחש בפולין, גם בו מעורב הרב קוק, וגם הוא כרוך בתסיסה; רביעית, זה מכבר נתפרסמו איגרות נוספות, וכלליות, של הרב קוק ליהודי פולין;^{xxxi}

וחמישית – ולבסוף - אגודות בית אברהם, המרכזות סביבן ציבורים וקהילות. ומכאן שאם עד עתה, במרבית המקרים שציין חקר החברה החרדית ביחס לזיקה לפן הציוני שלאחר הרצל ולאחר הצהרת בלפור, דובר בעיקר על יחידים, או על מנהיגים, שגוררים בעקבותיהם את חסידיהם, הרי בנדון דנן מדובר בקבוצות לא קטנות וב'עמך' המורד במנהיגו המקומי, המבקש להישאר במסגרת המוכרת לו, והתר אחר מנהיג 'חלופי'. אחד ועוד אחד ועוד אחד - ההצטרפות כבר מדברת בעד עצמה, ומכנה משותף מרובע כולם: פולין; חרדים; היבט ציוני; וכמובן זיקת הרב קוק. לענייננו מכל מקום, נוכל לסכם ולומר שביהדות פולין התקיימו אֵינם לא מבוטלים של 'מעריצי הרב קוק', חוג אותו ניתן לכנות בלא הפרזה - 'חוג חסידי הראי"ה'.

ⁱ ראה י' אלפסי, **החסידות ושיבת ציון**, תל אביב 1986, עמ' 143-148; מ' פייקאז', **חסידות פולין**, ירושלים תש"ן, עמ' 233-234. כן ראה להלן, בתיאורו של ר' יוסף צימבר; ובתיאור המכתב מהעיר זיראדאוו.
ⁱⁱ וראה י' שלמון, 'ציונות ואנטי ציונות ביהדות המסורתית במזרח אירופה', ש' אלמוג י' ריינהרץ וא' שפירא (עורכים), **ציונות ודת**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 44 הערה 39א: "ההכללה של יוסי גולדשטיין, כאילו חסידות פולין כולה התנגדה ל'חיבת ציון' ולכן לא נחלה התנועה הציונית הצלחה בפולין, לא נראית לי".

ⁱⁱⁱ ראה י' אלפסי, **החסידות ושיבת ציון**, הנ"ל; ע' מנדלסון, **התנועה הציונית בפולין: שנות התפתחות 1926-1915**, ירושלים תשמ"ו; מ' פייקאז', **חסידות פולין** הנ"ל, ובעיקר בפרק תשיעי; קובץ **החסידות וציון**, בעריכת ש' פדרבוש, ניו יורק תשכ"ג; י' ברטל, 'תגובות למודרנה במזרח אירופה: השכלה, אורחודוקסיה, לאומיות', בקובץ **ציונות ודת**, הנ"ל עמ' 21-32; י' שלמון, הנ"ל, שם, עמ' 33-53.

^{iv} י"א פיליק [פלאין], חוברת 'נתיבה', גיליון צה-צו, כ"ה בטבת תרצ"ב.

^v ראה **אנציקלופדיה של הציונות הדתית** - ה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 31.

^{vi} בסוף אותה שנה (תר"ץ) שלח הרב קוק איגרת נוספת לתושב העיירה פאביאניץ, לר' יוסף פצנובסקי (תרל"ה – תש"ב) - סוחר אמיד, איש אגודת ישראל, מנכבדי חסידי גור ומן המקורבים לאדמו"ר הרא"ם מגור. [לתולדותיו, ראה **פרדס יוסף השלם**, בני ברק תשנ"ג, עמ' 5-18 ואילך. על מעמדו החשוב, שהותיר את רישומו עד היום, ניתן ללמוד מן העובדה שהמהדורה "השלמה", החדשה והמהודרת, הודפסה לאחרונה בלוויית הסכמותיהם וברכותיהם של מנהיגי היהדות החרדית היום, האדמו"ר מגור, הר"פ אלטר - שהלך בינתיים לעולמו - והרב ח' קנייבסקין]. המחבר הקדיש לא מעט 'עיונים' לענייני ארץ ישראל, ועל כך כבר עמד מ' פייקאז', בספרו הנ"ל, בעיקר בעמ' 245-247 ועמ' 257-258 (ראה גם עמ' 30), תוך שהוא מציין כי הלה אף ביקש את ברכת הסכמתו של הרב קוק לספרו פרדס יוסף על התורה. הרב אכן נעתר לבקשתו, ושלח לו 'הסכמה', הכוללת, לצד דברי הברכה, גם הערות תוכניות – שנדפסו בשעתו בחלק א, פיעטריקוב הנ"ל, עמ' שסג-שסד. [יצויין כי ה'הסכמה' אינה מופיעה בחלק ממהדורות הצילום, אף לא במהדורה החדשה, "השלמה", שראתה כאמור אור בבני ברק בשנת תשנ"ג, שכן 'ידיים עסקניות' טרחו להשמיטה. מה שהיה טוב למחבר עצמו, בשעתו בפאביאניץ, ומה שהיה טוב לאדמו"ר מגור וליתר גדולי ישראל אז ושם, אינו טוב כנראה לטרוטי עיניים עורכי המהדורה היום. וראה במאמרו של מ' רפלד, 'על פליטת סופרים', **סיני** כרך קכב, אב-אלול תשנ"ח, עמ' רכט-רלג]. מטבע הדברים, פייקאז' התייחס לאיש עצמו, באופן נקודתי, ולא למתרחש בעיירה. ברם עתה, לאור תיעוד קיומה של 'אגודת בית אברהם', קשה לראות מקריות במיצבור העובדות המשותפות: גם הוא בן אותה עיירה; גם הוא מכותב עם הרב קוק; הרב קוק נושא אצלו את התואר המכובד "פאר הדור והדרו, איש אשכולות [= כינוי הידוע של האדמו"ר רא"ם מגור את הרב קוק, ראה ח' ליפשיץ, **שבחי הראי"ה**, ירושלים תשל"ט, עמ' קפז; ר' מ"צ נריה, **לקוטי הראי"ה**, ב, כפר הרואה תשנ"א, עמ' 134, הערה 1] נשיא להרבנות הראשית לא"י"; וכל זה קורה בדיוק באותה תקופה.

יתכן שהדבר מלמד אפוא לא רק על האיש, כפרט חריג, אלא על העיירה - על קיומה של אורת תסיסה ציונית-לאומית-דתית לא מבוטלת באותו מקום, אותה עיירה, אותה שעה.

vii ראה להלן, תיאור מקביל - מארץ ישראל, כולל דרשת הרב באותו מעמד.

viii דרשת הרב נרשמה על ידי הרב ק"א פרנקל, ולימים הודפסה בספרו **שמועות ראי"ה**, ירושלים תרצ"ט, עמ' קה-קי.

ix גליון 'נתיבה' הנ"ל.

x רבינר, הנ"ל, עמ' קנה, שם הודפסה תמונה של אחדים מבני חבורת בית אברהם בלודז' - כולל אישים מפייטרקוב ומרדומסק.

xi ראה גם להלן, כיתוב קבוע בראש נייר המכתבים של אגודת בית אברהם בפאביאניץ: מרן אדמו"ר, ושוב במכתב עצמו: ראש הרבנים אדמו"ר.

xii המכתב עצמו חושף את דעת הכותב על ניוונה של החסידות ועל שקיעתה: '... חסידות הבעש"ט נתקררה ונתאבנה ונשארה רק מכנית. אין להחסידות הכח להעלות האור הדועך ולחמם הניצוצים הדועכים הנמצאים בלב כל יהודי. החסידות בפולין, שישנה שמה על שם ה'אגודה', יש לה אופי פוליטי. והבחירות לקהילה וגם כן הבחירות לרב ולמו"צ שכהיום כמו מונופול, שאי אפשר לאיש תורני להיבחר לרב אם אינו מגזעי האדמו"רים, ויש כהיום תלמידי חכמים שיש להם הכשרון להשפיע על הדור, אבל יש להם 'חסרון' שארץ ישראל מצאה הד חזק בלבותם...!'

xiii העתק הקבלה: **בשדה הראי"ה**, שם, עמ' 548.

xiv **בשדה הראי"ה** שם, עמ' 555-557, מאגודת לודז'.

xv הכתיב בכף סופית. הרב צ"י קוק, בהקדמתו לכרך הראשון של **אגרות הראי"ה**, עמ' ח, מבהיר שזו היתה דרכו השגרתית של הרב קוק: 'האות כף לסימן מספר היום - כף סופית... ע"פ רוב...!'. ישעיה מט, ז.

xvii על 'תורת המנהגים' בשיטתו של הרב קוק, ראה ר' ש"י זיין - **אישים ושיטות**, תל אביב תשי"ז, עמ' 276-283; ד' שפרבר - **מנהגי ישראל**, ב, ירושלים תשנ"א, עמ' יח-כב; שם, ג, ירושלים תשנ"ד, עמ' כ-לה.

xviii משנה פסחים ד, א; רמב"ם הלכות יום טוב ח, כ; שלחן ערוך אורח חיים תסח, ד ושם תצו, ג.

xix ראה גם הראי"ה קוק, שו"ת **אורח משפט** סימן קמט, עמ' קפא: 'סוד מוסד הוא שלא לשנות ממנהגי אבותינו הקדושים נוחי נפש ז"ל, ולהשתוות עם כללות עם קדוש בכל דרכי עבודת הש"ת הוא עיקר גדול בתורה, וממקרא דלא תתגודדו למדנו שלא לעשות אגודות אגודות'. [והשווה גם שם, סימנים טז-יח; שם, סימן קמח; **אגרות הראי"ה**, ד, א'קסד].

xx כהכרעת המחבר, שלחן ערוך אורח חיים קלג: 'בשבת וי"ט אין אומרים ברכו אחר קדיש בתרא', וביאור הרמ"א, שם, שהדבר אמור 'אפילו במקום שנהגו לאמרו בימות החול'. אלא שדוקא 'מנהגי ירושלים', כמו גם דעת האר"י, סוברים כי כן יש לומר ברכו אחר קדיש בתרא גם בשבת, אם כי 'האשכנזים הפרושים' בארץ ישראל אימצו בזה את דעת המחבר, ואף הם 'אינם אומרים ברכו בתרא שאחרי קדיש בתרא אלא אחר ערבית חול... ולא בערבית של שבת ושל יום טוב' - ראה י' גליס, **מנהגי ארץ ישראל**, ירושלים תשנ"ד, עמ' נג-נד והערה כח שם, וכך כאמור נהג הרב בבית מדרשו. אלא שיתכן ודעת הגר"א עצמו, כמו גם נוסחים קדומים, היתה שכלל אין לומר ברכו בתרא, לא רק בשבת אלא גם לא בחול - ראה בסידור **אזור אליהו**, ירושלים תשנ"ח, עמ' פא ועמ' קלא. בכל אופן, סיכום הדברים מעלה שהכרעת הרב בבית מדרשו אימצה, לכל הפחות בענין זה, את דעות המחבר והרמ"א והאשכנזים הפרושים, ולא את דעות האר"י מנהגי ירושלים והגר"א עצמו.

xxi על אף שדרך כלל מקפיד הרב לכתוב ד', אפילו לא ה', כאן הוא רושם מפורשות י', בהתאם להיגוי המילה עצמה.

xxii המבדיל בין קודש לחול.

xxiii כנראה חסירה מילה.

xxiv "צפיית" - בשני יודין, שלא כדרכו על פי רוב להימנע מכך.

xxv "ירושלים" - מלא; השווה מאמרי 'ירושל-ג-ם: אופני הגייה וכתובה', יובל סיני - כרך המאה, ירושלים תשמ"ז, עמ' רכב-רמא.

xxvi הנהגה מעניינת, ראויה לציון, שכן דומה כי במרבית המקומות נהגו לזמר שתיים אלה - יום שבת ודרור יקרא - בסעודה שניה, לא בשלישית.

xxvii תיעוד זה מצטרף לתיאורי סעודה שלישית בבית הרב, שזכו כבר לכמה רישומים - ראה הסכמת הר' י"מ חרל"פ לספר **שמועות ראי"ה**, ירושלים תרצ"ט, עמ' 4; שם עמ' 5 ואילך - פתח השער, מאת ר' ק"א פרנקל, אשר סיכם וערך את השיחות; ר' ש"י זוין, **אישים ושיטות**, תל אביב תשי"ז, עמ' 212; ח' ליפשיץ, **שבחי הראי"ה**, הנ"ל, עמ' רסא; ובעיקר אצל ר' מ"צ נריה, **מועדי הראי"ה**, ירושלים תשמ"ב, פרק א [וראה **בשמן רענן**, א, בעריכת ר' ב"צ שפירא, ירושלים תש"ן, עמ' קלג] ועוד. אלא שזה הנוכחי מוסיף על הראשונים, בכך שהתיאור רשום בקולמוסו של הרב עצמו, על הדגשיו ועל ראייתו-הוא את הדברים.

xxviii ראה **מאמרי הראי"ה**, ב, ירושלים תשמ"ד, עמ' 306-308; ושם עמ' 554 - הערת הרב צ"י קוק: '... הנני מוציא בזה את מנאמו ואת תפילתו בשעת פתיחת המכללה בנוסחתם ה נ כ ו נ ה'; וראה אצל ר' מ"צ נריה, **בשדה הראי"ה**, כפר הרואה תשמ"ז, עמ' 436; פ' אלפרט, בקובץ המאמרים: **הציונות הדתית בראייה מחודשת**, שבעריכת מ' רוט; ובמאמרו של י' ברטל, בספר **תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: שורשים והתחלות**, שבעריכת ש' כ"ץ ומ' הד, עמ' 315-318.

xxix המכתב פורסם על ידי הר' מ"י צוריאל, בקובץ **אוצרות הראי"ה** - ב, שעלבים תשמ"ח, עמ' 1117-1118.

xxx במאמרי: 'הלכות והליכות הקק"ל והחוג ההתיישבותי במערכת התכתבויותיו של הרב קוק', **סיני** - כרך ככא (תשרי-טבת תשנ"ח), עמ' קד-קי; ובמקביל בספרי מכותבי ראי"ה הנ"ל.

xxxi **אוצרות הראי"ה**, ב, עמ' 1068-1069: 'אל היהדות בפולניה' - קריאה משנת תרפ"ט להצטרף למזרחי; שם, עמ' 1075: 'לאחינו האהובים בגלות פולין'; ובספרי **מכותבי ראי"ה** - חוג התפוצות, יהודי פולין.